

Skjøtselsboka

for kulturlandskap og gamle norske kulturmarker

Skjøtselsboka

for kulturlandskap og gamle norske kulturmarker

Redaksjonskomité:

Ann Norderhaug, Ingvild Austad, Leif Hauge og Mons Kvamme

Landbruksforlaget

ISBN 82-529-2354-2

© A/S Landbruksforlaget og forfatterne, 1999

Hovedredaktør: Ann Norderhaug

Redaksjonskomité: Ann Norderhaug, Ingvild Austad,
Leif Hauge og Mons Kvamme

Oppdragsgiverne har i arbeidet med boka vært representert
av Akse Østebrøt, Direktoratet for naturforvaltning (leder),
Merethe Frøyland, Norsk museumsutvikling, Unni Dahl Grue
og Anette Søraas, Landbruksdepartementet

Foto: Leif Hauge (L.H.), Ann Norderhaug (A.N.),
Asbjørn Moen (A.M.), Jon Arne Sæter (J.A.S.),
Peter Emil Kaland (P.E.K.), Torbjørn Alm (T.A.),
Landbruksfilm

Omslag: Leif Hauge og Klaus Brinkmann

Framsidefoto: Leif Hauge, motiv fra Havråtunet

Baksidefoto: Leif Hauge

Akvareller: Kjersti Istdal

Layout: Klaus Brinkmann og Leif Hauge

Forlagsredaktør: Trond A. Steinset

Språkkonsulent: Jan Gausemel

Papir: 130 g Artic silk

Skrift: Palatino

Trykkeri: Valdres Trykkeri, Fagernes

Opplag: 2 500

Forfattere:

Torbjørn Alm, Tromsø museum, Universitetet i Tromsø,
9037 Tromsø
Ingvild Austad, Høgskulen i Sogn og Fjordane,
Seksjon for landskapsøkologi, Postboks 133,
6851 Sogndal

Reidar Elven, Universitetet i Oslo, Botanisk hage og
museum, Trondheimsveien 23b, 0562 Oslo

Eli Fremstad, Norges teknisk-naturvitenskapelige
universitet, Vitenskapsmuseet, Institutt for
naturhistorie, 7004 Trondheim

Leif Hauge, Høgskulen i Sogn og Fjordane, Seksjon for
landskapsøkologi, Postboks 133, 6851 Sogndal

Peter Emil Kaland, Botanisk institutt, Universitetet i
Bergen, Allégaten 41, 5007 Bergen

Johan Kielland-Lund, Institutt for biologi og
naturforvaltning, Norges landbrukshøgskole, Postboks
5014, 1432 Ås

Mons Kvamme, Høgskulen i Sogn og Fjordane, Seksjon for
landskapsøkologi, Postboks 133, 6851 Sogndal

Mary Holmedal Losvik, Botanisk institutt, Universitetet i
Bergen, Allégaten 41, 5007 Bergen

Asbjørn Moen, Norges teknisk-naturvitenskapelige
universitet, Vitenskapsmuseet, Institutt for
naturhistorie, 7004 Trondheim

Ann Norderhaug, Høgskulen i Sogn og Fjordane, Seksjon
for landskapsøkologi, Postboks 133, 6851 Sogndal

Leif Rooth, Gräsroothen AB, Gimtjöle 1,
S-640 25 Julita, Sverige

Arnfinn Skogen, Botanisk institutt, Universitetet i
Bergen, Allégaten 41, 5007 Bergen

Forord

Mennesket har høstet av naturen til mat, fôr og fiber i flere tusen år og på den måten bidratt til å forme landskapet vårt. Mye av den naturen som vi ser på som ubevert, er i realiteten ikke bare ”påvirket” av mennesket, men formet av lang og kontinuerlig bruk.

Utnyttingen av naturressursene har endret seg, og i landbruket har det vært særlig store endringer i dette århundret. Resultatet er at en rekke naturtyper er i tilbakegang, og kulturlandskapet blir mindre variert enn før. De kulturbetingede naturtypene er blant de mest artsrike vi har, og de tradisjonelle kulturmarkene bidrar sterkt til det biologiske mangfoldet i Norge. Det er nå bare rester igjen av det som tidligere var gamle kulturmarker, og dette truer verdifulle forekomster av både arter, naturtyper og kulturmiljø. Miljøvern-, landbruks- og kulturmyndighetene mener derfor det er nødvendig med en felles innsats på dette feltet.

Å sikre en fortsatt god hevd gjennom tradisjonell drift eller skjøtsel av gjenværende slåtteenger, beitemarker og andre kulturmarkstyper er en utfordring om vi vil ta vare på det biologiske mangfoldet i landet. Det knytter seg også viktig kulturhistorie til de gamle driftsformene. Det er derfor et mål å stimulere til skjøtsel av verdifulle kulturmarker slik at også denne kunnskapen kan føres videre.

Håndboka sammenstiller kunnskap om hvordan viktige typer av gamle kulturmarker har blitt til, og hvordan vi bør skjøtte dem for at økosystemene deres skal kunne opprettholdes over tid. Boka kan også være med på å gi oss en bredere forståelse for kulturen vår og gi en bakgrunn for en bærekraftig bruk av naturressursene. Vi får konkrete, praktiske råd så langt det lar seg gjøre. Håndboka er ment å være et oppslagsverk for ulike forvaltningsnivåer, bønder, organisasjoner, museer og andre med interesse for kulturlandskapet. Vi ønsker også at under-

visnings-, veilednings- og forskningsmiljøer kan bruke den.

Kunnskapen om skjøtsel er fortsatt mangelfull i Norge, men flere forskningsmiljøer arbeider for å bedre denne situasjonen. Boka er basert på bidrag fra forskere med spesiell kunnskap om ulike kulturmarker.

Bidragene er bearbeidet av hovedredaktøren og formet til en helhet. Forskerne har underveis kommet med kommentarer.

Direktoratet for naturforvaltning, Landbruksdepartementet og Norsk museumsutvikling vil takke redaksjonskomiteen og alle forfatterne som har bidratt til håndboka.

Stein Lier Hansen

Stein Lier Hansen
direktør
Direktoratet for naturforvaltning

Anne Kathrine Fossum

Anne Kathrine Fossum
avdelingsdirektør
Landbruksdepartementet

Jon Birger Østby
direktør
Norsk museumsutvikling

Innhold

Forord

5

Del 1 Innledning

Kap. 1 Gamle kulturmarker — en viktig utfordring 11

Ann Norderhaug, Merethe Frøyland, Anette Søraas, Akse Østebørøt

- Bakgrunn • Kulturlandskapets biologiske mangfold

Kap. 2 Kulturmarkene i historisk og regionalt perspektiv 21

Mons Kvamme, Ingvild Austad, Leif Hauge, Ann Norderhaug, Eli Fremstad, Asbjørn Moen

- Kulturmarkenes historie • Regional variasjon i klima og vegetasjon • Menneskets utnytting av de ulike vegetasjonssonene • Gården som økonomisk og økologisk enhet

Kap. 3 Viktige økologiske forhold og prosesser 35

Ann Norderhaug, Arnfinn Skogen, Ingvild Austad, Leif Hauge, Johan Kielland-Lund, Mons Kvamme,

Mary Holmedal Losvik

- Trær som økologisk faktor i kulturlandskapet • Virkning av slått og beiting
- Ild som økologisk faktor i kulturlandskapet • Virkning av gjengroing
- Virkning av gjødsling og sprøyting i gamle kulturmarker

Del 2
**Skjøtsel av
viktige kultur-
marker**

Kap. 4	Generelle råd ved restaurering og skjøtsel	47
<i>Ann Norderhaug, Leif Rooth, Ingvild Austad, Johan Kielland-Lund, Asbjørn Moen</i>		
<ul style="list-style-type: none"> • Skjøtselsplanlegging • Oppfølging av skjøtsel • Restaurering • Skjøtsel ved styving • Skjøtsel ved beiting • Skjøtsel ved slått • Problemarter • Sårbare arter 		
Kap. 5	Høstingsskog	67
<i>Ingvild Austad, Leif Hauge</i>		
<ul style="list-style-type: none"> • Typer og forekomst • Historie • Tradisjonell drift • Økologiske prosesser • Trusler • Skjøtsel • Restaurering 		
Kap. 6	Åpen beitemark	75
<i>Johan Kielland-Lund, Ann Norderhaug</i>		
<ul style="list-style-type: none"> • Typer og forekomst • Historie • Tradisjonell drift • Økologiske prosesser • Trusler • Skjøtsel • Restaurering 		
Kap. 7	Hagemark	85
<i>Leif Hauge, Ingvild Austad</i>		
<ul style="list-style-type: none"> • Typer og forekomst • Historie • Tradisjonell drift • Trusler • Skjøtsel • Restaurering 		
Kap. 8	Beiteskog	95
<i>Johan Kielland-Lund</i>		
<ul style="list-style-type: none"> • Typer og forekomst • Historie • Tradisjonell drift • Økologiske prosesser • Trusler • Skjøtsel • Restaurering 		
Kap. 9	Beiting og slått i havstrandområder	103
<i>Eli Fremstad, Reidar Elven</i>		
<ul style="list-style-type: none"> • Typer og forekomst • Historie • Tradisjonell drift • Økologiske prosesser • Trusler • Skjøtsel • Restaurering 		
Kap. 10	Kystlynghei	113
<i>Peter Emil Kaland</i>		
<ul style="list-style-type: none"> • Typer og forekomst • Historie • Tradisjonell drift • Økologiske prosesser • Trusler • Skjøtsel og restaurering 		

Kap. 11	Reinbeite	127
<i>Torbjørn Alm</i>		
<ul style="list-style-type: none"> • Typer og forekomst • Historie • Tradisjonell drift • Trusler • Skjøtsel 		
Kap. 12	Åpen slåttemark	133
<i>Johan Kielland-Lund, Mary Holmedal Losvik, Ann Norderhaug</i>		
<ul style="list-style-type: none"> • Typer og forekomst • Historie • Tradisjonell drift • Trusler • Skjøtsel • Restaurering 		
Kap. 13	Lauveng	147
<i>Ingvild Austad, Ann Norderhaug</i>		
<ul style="list-style-type: none"> • Typer og forekomst • Historie • Tradisjonell drift • Økologiske prosesser • Skjøtsel • Restaurering 		
Kap. 14	Slatte- og beitemyr	153
<i>Asbjørn Moen</i>		
<ul style="list-style-type: none"> • Typer og forekomst • Historie • Tradisjonell drift • Trusler • Økologiske prosesser • Skjøtsel • Restaurering 		
Kap. 15	Flommark	165
<i>Eli Fremstad, Reidar Elven</i>		
<ul style="list-style-type: none"> • Typer og forekomst • Historie • Tradisjonell drift • Økologiske prosesser • Trusler • Skjøtsel • Restaurering 		
Kap. 16	Åker	173
<i>Ann Norderhaug, Mary Holmedal Losvik</i>		
<ul style="list-style-type: none"> • Typer og forekomst • Historie • Tradisjonell drift • Økologiske prosesser • Trusler • Skjøtsel 		
Kap. 17	Småbiotoper	177
<i>Ann Norderhaug, Johan Kielland-Lund</i>		
<ul style="list-style-type: none"> • Typer og forekomst • Historie • Tradisjonell drift • Økologiske prosesser • Trusler • Skjøtsel 		

Kap. 18	Stølslandskapet	183
<i>Mons Kvamme, Ann Norderhaug</i>		
<ul style="list-style-type: none"> • Typer og forekomst • Historie • Tradisjonell drift • Trusler • Skjøtsel • Restaurering 		
Sluttord		193
<i>Ingvild Austad, Ann Norderhaug</i>		
<ul style="list-style-type: none"> • Til dem som setter pris på kulturlandskapet 		
Litteratur		195
<ul style="list-style-type: none"> • Referanser og aktuelt fordypningsstoff 		
Oversikt over arter		205
<ul style="list-style-type: none"> • Vitenskapelig navn på arter nevnt i boka 		
Noen karplanters forekomst i slåtte- og beitemarker		215
<ul style="list-style-type: none"> • Tabell over naturengarter og naturbeitearter 		
Ordforklaringer		223
<ul style="list-style-type: none"> • Forklaringer på begreper brukt i boka 		
English Summary		235
Stikkordliste		249
<ul style="list-style-type: none"> • Sidehenvisning for viktige ord og begreper brukt i boka 		